
TANULMÁNYOK

RÁKAI ORSOLYA

Kauzalitás, elvárás, fordulat: egy narratológiai fogalom arcai

rakai.orsolya@abtk.hu
ORCID: 0000-0001-9105-7413

HELIKON

Causality, Expectation, Reversal: the Faces of a Narratological Concept

Abstract

Aristotle defined reversal as the basic device of complex actions. Reversal must be unexpected, yet it requires an expectation that we would complete in some way on the basis of what has come before. Yet even if it does not, we are able to recognize this solution as not only plausible, but also as a positive surprise (more positive than if our own expectation had been fulfilled). This is true not only for fiction but also for so-called applied narratives: the turning point is essentially the point where, after a certain number of preceding steps, we arrive and where we have to decide on the direction (but a direction somewhat determined by the preceding steps). This approach gives a new meaning to the notion of the turning point: it does not merely affect the enjoyment or artistic value of the story, but makes it the most important reductive, form-determining factor in the movement within the narrative network, as well as in non-fiction and transmedia narratives.

Keywords: narrative reversal, narrative expectation, applied narratology, narrative as algorithm

Helikon 69 (2023) 3
DOI: 10.57226/Hel.2023.3.1

Amikor Lev Manovich majd negyedszázaddal ezelőtt az új médiának, a számítógépes korszak új kommunikációs terének a régebbivel való szembenállását mindenekelőtt adatbázis és narratíva különbségeként ragadta meg, azt gondolhattuk, hogy ez a narratíva mint szimbolikus forma, struktúra valamiféle háttérbe szorulását jelentheti. Bár az utóbbi évtizedek mediális változásai, a digitális hálózati médiauniverzum alapvetővé válása és az ennek kapcsán felmerülő olyan új koncepciók, mint a transzmediális elbeszélés vagy a transz-literalitás valóban alapvetően alakították át az elbeszéléshez való viszonyunkat, az elbeszélés mégis meghatározóbbnak tűnhet, mint valaha. Sőt, az adatbázis-logikán alapuló legfejlettebb digitális rendszerek – a mesterséges intelligencia különféle megjelenési formái – működőképességüket jórészt épp annak köszönhetik, hogy narratív szövegeken tanulnak, s e narratívákat tudják olyan komplex adatbázisként, pontosabban algoritmikus keretként kezelni,¹ amelyekből újabb, a humán elbeszélés kritériumait messzemenően teljesítő, azaz meggyőző és magyarázó erejű történeteket képesek létrehozni.

Az adatbázis paradigmalogikája és a narratíva linearitása közötti újfajta kapcsolatokat emeli ki Carlos A. Scolari is,² amikor leszögezi, hogy a transzmédia-elbeszélések nyelve bármilyen (verbális, digitális, vizuális stb.) jelrendszer vagy ezek bármilyen kombinációja legyen is, jelentésképzésének fő szervezőelve nyelvtől függetlenül a narratív struktúra. Azt is hangsúlyozza, hogy ezek az elbeszélések a digitális felületeken található *text holderek*hez hasonlóan viselkednek: olyan jelentéseket is magukban foglalnak, amelyek nem táru-
lnak fel a fogyasztó jelentésalkotó folyamatában, ami az adatbázis jellegű szerkezet paradigmatisztikus tudásmodelljéhez közelíti őket.

Más nézőpontból, de szintén a narratív tudásszerveződés általános, az irodalomtól távoli diszciplínákban és területeken is érvényesülő modellé válásáról ír Sjoer-Jeroen Moenendar is,³ s (etikai megfontolásoktól sem mentesen) azt sürgeti, hogy ezekre való tekintettel érdemes volna sokkal jobban kidol-

¹ Ezzel kapcsolatban különösen érdekes lehet utalni azokra a megközelítésekre, amelyek a narratíva mint temporális, illetve logikai minta és az algoritmus mint potencialitások sokaságát tekintve vevő megoldási út hasonlóságaira hívják fel a figyelmet, lásd például Martin ERWIG, *Once upon a time an algorithm: How stories explain computing* (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2022).

² Carlos Alberto SCOLARI, „Transmedia storytelling: Implicit consumers, narrative worlds, and branding in contemporary media production”, *International Journal of Communication* 3 (2009): 586–606, 591.

³ Sjoed-Jeroen MOENENDAR, „When not to tell stories: unnatural narrative in applied narratology”, *Frontiers of Narrative Studies* 4, 1. sz. (2018): 6–20, doi: 10.1515/fns-2018-0002.

gozni az alkalmazott narratológia elméletét, amely mind ez idáig annak ellenére kevésbé foglalkoztatta az elbeszélés tudományának kutatóit, hogy az elbeszélés vonzereje és hatásossága a társadalmi kommunikációs gyakorlatokban problematikus lehet. Fontos lenne emlékeztetni a nagyközönséget, írja Hayden White klasszikussá vált gondolatai nyomán, hogy a történet nem valami, amit felfedeznek, hanem olyasmi, amit konstruálnak, és ami ennek segítségével kontextualizál és formál eseménnyé vagy utasít el véletlenként különböző történetéseket, mivel az alkalmazott elbeszélés területein az értelmezés tétjeit társadalmi közegeink gyakorlatai hordozzák, s ezért ezek az elbeszélésteremtő eljárások közvetlenül meghatározzák életünknek nemcsak diskurzív, de egzisztenciális kereteit is.

A kognitív narratológiából eredeztethető nézet szerint az elbeszélés meggyőző erejét mindenekelőtt az biztosítja, hogy speciális módon rendezi el az elszigetelt, esetleges jelenségeket, melyekkel szembesülünk. Ez a speciális mód magában foglalja, hogy segítségével időbeliséget tudunk rendelni a jelenséghez, illetve ok-okozati viszonyokkal vagy ágenciastruktúrával is fel tudjuk ruházni. Mindennek révén választási lehetőséghez jutunk: az adott jelenség részének tekintjük magunkat vagy pusztán szemlélői kívánunk lenni. Egy olyan jelenséget, amelynek – eseménnyé formálva – szereplői kívánunk lenni, más módon alakítunk elbeszéléssé, mint egy olyat, amelyet kívülről kívánunk szemlélni. Ezek az eljárások pedig segítenek redukálni tapasztalataink fenn tarthatatlan komplexitását, s egyszersmind értelemmel ruházzák fel őket. Az értelemképzés narrativitással összefüggő eszközei közé tartozhatnak például a kauzális elvárások vagy a predikció struktúrái, amelyek a kognitív narratológiában az értelmezés egyfajta paradigmatis (ám jórészt szemantikai természetű) előfeltevés-rendszerét jelentik.

Ezeket az eszközöket más megközelítésből indulva nevezhetnénk a narratív szupplementaritás eljárásainak is. Narratív szupplementaritáson valami ahhoz hasonlót érthetünk, mint amit Jerome Bruner az elbeszélés kiegészítési kényszerének nevezett: értelmezőként, olvasóként, befogadóként nehezen viseljük el, ha egy elbeszélés hiányos vagy ellentmondásos (a narratív pszichológia például épp ezt azonosítja számos pszichés probléma okaként), s mindent megteszünk, hogy ezt a hiányt pótoljuk. A cselekvés mögé cselekvőt helyezünk, az ok után okozatot, és viszont: ha egy jelenséget értelmezni kívánunk, okot tulajdonítunk neki; azt az entitást, amelyen állapotváltozást tapasztalunk, szereplőként konstruáljuk meg (akkor is, ha adott esetben elvont fogalom). Sőt, komplexebb értelmezés esetében eldönthetjük, hogy „jó” vagy „rossz” szereplő, protagonista vagy antagonistá-e, s milyen egyéb „szereplők-

kel” áll kapcsolatban, amelyek segítik vagy gátolják, de mindenképpen befolyásolják „sorsa” alakulását.

Ez a kiegészítési folyamat a fentebb alkalmazottnak nevezett nem-szépirodalmi, nem-művészi elbeszélések esetében is éppígy történik, legyen szó akár egy ország történetéről, gazdasági problémáról, egy orvosi diagnosztikai folyamatról, politikai kampányról vagy természettudományos kísérleti helyzetről. A narratív szupplementaritás tehát az elbeszélés strukturális sajátosságainak tulajdonít olyan elsőbbséget, ami értelemképző, rendrakó diskurzív eljárásainkat lehetővé teszi, s egyben előrajzolja azokat a kiegészíthető helyeket is, amelyeket bizonyos módokon használhatunk, tölthetünk ki. Így megfelelő modellje lehet annak a transzmediális narratívának, amelyről a bevezetésben esett szó, s amely úgy nyeri vissza az elbeszélést, hogy annak paradigmatis, „adatbázis-jellegű” elemeit is képes egyazon leírásban láttatni. Ezek az elbeszélések nem lineárisak: folyamatábraszerű elágazások végtelen változatossága jellemzi őket, melyek egyedi elbeszélésutak sokaságát teszik lehetővé. A fordulat fogalma pedig ebből a nézőpontból különösen érdekesnek és fontosnak tűnik.

A fordulat klasszikus, arisztotelészi definíciója szerint a végbemenő dolgok ellenkezőjükre való átváltozása, s az összetett cselekmények alapvető eszköze. Ugyan a fordulatnak váratlannak kell lennie, mégis a cselekmény szerkezetéből kell következnie, mondja Arisztotelész, oly módon, hogy az előzményekből a szükségszerűségnek vagy valószínűségnek megfelelően következzen be. Nem arról van szó tehát, hogy bármely ponton tetszés szerint átfordíthatunk valamit az ellenkezőjébe: valamiféle elvárás szükséges, amit az előzmények alapján egy bizonyos módon egészítenénk ki, folytatnánk, ám annak ellenére, hogy mégsem így történik, nemcsak értelmesként vagyunk képesek felismerni ezt a megoldást, hanem pozitív meglepetést tud okozni (pozitívabban, mintha saját elvárásunk teljesült volna). Az elbeszélés fentebb említett modelljében – amit Moenendar már idézett tanulmányában például egyként érvényesíthetőnek tart szépirodalmi (fikciós) és alkalmazott (nem fikciónak tekintett, mert elbeszélés és a mindennapi életünk közti metaleptikus áthágást folyamatos adottságként értékelő) narratívákra is – a fordulat lényegében az a pont, ahová bizonyos előzmények után jutunk, s ahol döntenünk kell a továbbvezető (az előző lépések által azonban valamennyire meghatározott) irányról. Ez a megközelítés a fordulat fogalmát új jelentőséggel ruhazza fel: nem pusztán a történet élvezeti vagy művészi értékét befolyásolja, de egyenesen a narratív hálózaton belüli mozgás legfontosabb redukciós, formaszervező tényezőjévé teszi.

Jelen számunk a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet Irodalomelméleti osztály narratológiai programjának keretein belül folyó munka dokumentuma. Az osztályon évek óta zajló konferenciasorozat évről évre egy-egy narratológiai alapfogalmat vizsgál, minél több aspektusból körüljárva azt. A korábbi évek témái – többek közt a leírás, a kezdet és a tér elbeszéléseleméleti fogalma – után 2021-ben a fordulatnak szentelt előadások hangzottak el, s a következő oldalakon túlnyomórészt ezek szerkesztett, illetve tanulmányi bővített változataiból olvashatunk néhányat. Ez némileg speciálissá teszi számunk szerkezetét: mivel legnagyobb részét e konferencia tematikus tanulmányblokkja teszi ki, nem célja a megszokott módon a fordulat narratológiájának újabb fejleményeit szisztematikusan, a szakirodalom átfogó ismertetésével bemutatni. Az írások azonban így is igyekeznek érzékeltetni a fogalommal kapcsolatos újabb kutatások szerteágazó voltát. A konferencia anyaga mellett a *Helikon*-ban hagyományos, a külföldi szakirodalom újabb fejleményeibe betekintést nyújtó fordításokat egyetlen szöveg képviseli (Tarnai Csillag fordításában). A kognitív kutatásokkal foglalkozó Vera Tobin, aki a fordulat, illetve a meglepetés kognitív narratológia sajátosságainak külön kötetet is szentelt,⁴ itt közölt tanulmányában a szakirodalomban a „tudás átkának” nevezett erős kognitív torzításnak a meglepetéssel, a fordulat felismerésével és hatásával való összefüggéseivel foglalkozik. Gondolatmenetéhez segítségül hívja a tudatelméletet és a mentális terek elméletét is, s többek közt olyan, látszólag paradox kérdésekre javasol válaszokat, mint hogy miként tud a megbízhatatlan elbeszélő meggyőző lenni, mi a jelentősége a narratív talajvesztés jelentőségének, illetve a perspektívaátvétel dinamikájának a befogadásban. Utóbbi különösen érdekes a kognitív torzítások problémája szempontjából. Tobin elemzése ugyanis arra világítanak rá, hogy a „tudás átka” távolról sem csupán a *saját* tudásunk, meggyőződésünk hatásaként sújthat, hanem a perspektívaátvétel eredményeként is. Ha a perspektíva hordozója meggyőző számunkra, azaz ha a narratív azonosulás nem ütközik akadályba, az így közvetített tudást képesek vagyunk hallgatólágoosan (és legtöbbször reflektálatlanul) saját tudásunkként elfogadni.

Hajdu Péter előadásában az arisztotelészi peripeteia-fogalom néhány aspektusát értelmezi újra, többek közt a cselekedet ellentétébe való átváltásának kérdését. Azon túlmenően, hogy sok esetben távolról sem lenne könnyű meghatározni, hogy egy adott cselekedetnek mi (és milyen szempontból) lehetne az ellenkezője, a gondolatmenet fontos következtetése, hogy mindebből

⁴ Vera TOBIN, *Elements of surprise: our mental limits and the satisfactions of plot* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2018), doi: 10.4159/9780674919570.

nem feltétlenül nyilvánvaló, hogy a peripeteia a cselekmény vagy a narráció szintjén releváns-e. A fordulat váratlansága ugyanis, amint arra Hajdu több példát is hoz, sokszor az információ hiányán avagy elrejtettségén múlik, ami – bár az olvasói élményben a cselekmény fordulatosságaként értelmeződhet – lényegében a narrátor speciális eljárásának eredménye. Hajdu mellett érvel, hogy a fordulat fogalma nemcsak az esemény vagy az állapotváltozás, de a várakozás fogalmával is szorosan összefügg. Az elbeszélői eljárások ugyanis fordulatot akár korábban már elbeszélte cselekedetekkel is létrehozhatnak, amikor a narrátor más perspektívából mutatja be a korábban már leírt dolgot, ami ezáltal teljesen, akár radikális más jelentést és jelentőséget nyerhet, ami azt a többi szereplő és/vagy az olvasó számára kétségtelenül váratlan fordulattá tudja formálni.

Szolláth Dávid szintén a fordulat általánosabb elméleti kérdéseiből indul ki, ám ezeket egy, a magyar próza közelmúltjának kritikátörténetében jelentős szemponttal gazdagítja, nevezetesen azzal, hogy a történetközpontú próza megítélése nagyon sokat változott az elmúlt mintegy negyven évben. A fordulatosságnak, illetve a történetközpontúságnak a hetvenes években elindult, majd a nyolcvanas években és a kilencvenes évek elején felgyorsult leértékelődését az ezredvégen és az ezredforduló után látszólag a történetesség visszatérése váltja. Szolláth felteszi a kérdést, hogy minek köszönhető, hogy a cselekménykliséket és dramaturgiai trükköket iróniamentesen használó, s ezzel szélesebb olvasótábort gyűjtő elbeszélőket ma jobban akceptálja a kritika, mint az ezredforduló előtt, s ennek megválaszolásához azt vizsgálja meg, hogy a fordulat történetbeli helye, iránya, státusza (komoly vagy ironikus) vagy éppen az indokoltsága hogyan jelenik meg egyes prózai művekben. Ez a vizsgálat pedig nemcsak a fordulat egyes művekben való elemzéseként lehet tanulságos, de olyan irodalomtörténeti leírás elemévé is tehető, amely az irodalom történetiségét leginkább a műalkotások poétikai megalkotottságának változásában igyekszik megragadni.

Simão Valente két 19. századi regényt elemez, melyek tárgya politikai meggyőződésekkal, nevezetesen a forradalmi politikával és a rá adott válaszzal kapcsolatos. Mind Benjamin Disraeli *Sybil, or the Two Nations* (*Sybil, avagy a két nemzet*, 1845), mind Honoré de Balzac *Le Médecin de campagne* (*A vidéki orvos*, 1833) című művében fontos szerepet játszik annak bemutatása, hogyan változnak meg a szereplők politikai nézetei. Az elemzés egyik fókuszpontja, hogy miként válnak narratív fordulattá ezek a véleményváltozások. Emellett azonban Valente azt is bemutatja, hogy e véleményváltozások fikcionalizáltsága, narratívába ágyazottsága lehetőséget ad arra is, hogy a regény

állást foglaljon egy adott (mindként mű esetében a konzervatív) nézőpont helyessége mellett. Ez a speciális helyzet – tehát az, hogy a fordulat egy véleményváltozáshoz köthetően valósul meg –, úgy tűnik, a regények műfajiságát sem hagyja érintetlenül: Valente amellett érvel, hogy narratológiai értelemben épp ez lehet a konzervatív utópiák, más összefüggésben és általánosabban pedig a tézisregények egyik fő sajátossága.

Szabó Judit Heltai Jenő *A III-es* című krimijét vizsgálja. A krimi minden fajtájára igaz, hogy a fordulat mind a narratíva, mind a dramaturgia szempontjából kiemelt fontosságú, de jelentős különbségek vannak a műfajon belül. A valódi detektívregények esetében a detektív figurájának köszönhetően a rejtély megfejtését az olvasó számára megbízhatóbban követhetővé teszi egy viszonylag állandó reflexív pozíció (a profi detektívé, aki a munkáját végzi). Az olyan lélektani krimik esetében azonban, amilyen *A III-es*, a hős gyakran véletlenül keveredik a bűnügybe, s az ő perspektívájából válik láthatóvá a rejtély megfejtésének folyamata. Ez a perspektíva pedig kevésbé reflexív, mint a detektívé lenne: a hős számára tétje van az eseményeknek, így lényegében a saját történetét kutatja, melynek fordulatai és végkimenetele ezért mindenképp hordoz váratlanságot és meglepetést, még hozzá oly módon, hogy az a hőssel azonosuló, annak perspektíváját elfogadó olvasó számára is a narratíva fordulata(i)ként értelmeződik. Heltai művében azonban a véletlen fordulat kérdése sajátos dramaturgiai pozíciót kap. A regényben a feszültséget (és a főhős kutatásának motivációját) épp az adja, hogy feltételezi, a látszólagos véletlenek mögött valami mélyebb motívum, szándék, terv húzódik meg – vagyis a fordulat lehetőségét a véletlen nem-véletlen voltára való várakozás hordozza. A csattanó azonban épp az, hogy a véletlenekről az derül ki, hogy valóban nem mások, mint véletlen egybeesések, és híján vannak minden misztikus háttérmotívumnak. Ez pedig pozitív predikciós hiba helyett, írja Szabó, negatív predikciós hibába sodorja az olvasót: többet feltételez, mint amennyi van, így tulajdonképpen csalódnia kell. Ez a csalódás azonban az elbeszélői irónia eszközeként értelmezhető: Heltai a túlbonyolított cselekmények iránt érdeklődő olvasók izgalom iránti vágya felett gyakorol burkolt kritikát.

A konferencia témái között digitális narratológiai kutatások is szerepeltek, annak a kérdésnek a vizsgálatához járulva hozzá, hogy amennyiben a transzmediális történetmesélés esetében fel kell tételeznünk narratív struktúrák „nyelvfüggetlenségét”, akkor vajon lehetséges-e bizonyos narratív struktúrákat, fogalmakat digitálisan azonosítani, s ilyen módon számítógépes, nagymintás elemzés eszközévé tenni. E számban Szemes Botond írása kapcsolódik ehhez a nézőponthoz, s bizonyos értelemben sajátos megközelítésmódot vá-

laszt: nem a fordulat, hanem a narratív ív fogalmát állítja középpontba, abból kiindulva, hogy a narratív ívet épp az azt formáló fordulat, illetve fordulatok karakterizálják, alakítják olyan sémákká, amelyet minimum Vlagyimir Propp strukturalista mesekutatásai óta ismer az elbeszéléskutatás, s amelyek a mai digitális narratívakutatás számára kiemelt jelentőségűek. Szemes a narratív ív ilyen mérhetőségének kutatásában három csoportot különít el: a szótáralapú szövegelemzést végzőt, ahol a kutatók előre meghatározott szavak gyakoriságának változását mérik (s ami egyébként a számítógépes alkalmazott narratológiai kutatásoknak, például tömegmédia-kutatásoknak vagy közösségimédia-vizsgálatoknak is az egyik leggyakoribb eszköze), a tematikus változások azonosítását végzőt, amely azt teszi mérhetővé, hogy egy szöveg milyen gyorsan vált a témák között, mennyire kiterjedt az egy-egy váltás által lefedett szemantikai mező, és mennyire körkörös az így kiépülő narratíva, illetve a nem szó- vagy témaalapú, hanem grammatikai-stilisztikai jellemzőkre épülő vizsgálatokat. A tanulmány azonban mindezen túlmenően saját, komplex modellt is felállít a narratív ív fogalmának esetleges formalizált vizsgálatát segítő, amelyben az imént említett kutatási irányok mindegyikéből találhatóak elemek, s Krúdy-, illetve Kosztolányi-novellákon mutatja be, hogyan is képzelhetjük el egy ilyen modell gyakorlati alkalmazását.

Narratív struktúrák nemcsak elbeszélő, hanem akár lírai művekben is előfordulhatnak, ám jobbára olyankor szoktuk észrevenni (és elemzés tárgyává tenni) őket, ha történetbe ágyazódó vagy történetet elmesélő, epikus költészetről van szó. Több előadás is foglalkozott azonban a narrativitás olyan mikrostrukturális sajátosságaival lírai művekben, amelyek az időbeliség szervezésében és érzékeltetésében, a perspektíva kijelölésében és változásaiban, a befogadói azonosulás irányításában fontos szerepet játszanak, s amelyeket ezért indokolt lehet a narratológia eszköztára segítségével vizsgálni. Major Ágnes és Z. Varga Zoltán tanulmányukban például azt járják körül, hogy lírai művek elemzése során miként lehet használni a narratív fogalmakat, köztük a fordulat fogalmát. Klasszikus műfajelméleti elhatárolások szerint a versekből mintha lényegükből adódóan hiányoznának (vagy legalábbis elhanyagolható szerepet játszanának) az elbeszélő művek szervezőelvei, noha a legtöbb költeményben felfedezhetők mikronarratívák, melyek részt vesznek a lírai szituáció és beszédhelyzet felvázolásában és kifejtésében. A szerzők Babits Mihály *Mint különös hírmondó...* című versét elemezve mutatják be, hogy miként zökkentik a szöveg alkotta (olvasói) elvárásokat a szerkezet különböző (stilisztikai, retorikai, grammatikai, tropológiai, mikronarratológiai) szintjein törések.

Kálmán C. György szintén a lírai szövegek narrativitásának kérdésével foglalkozott, folytatva korábbi gondolatmenetét, amelyben a narrativitás műfaj- és médiumfüggetlen vizsgálatát szorgalmazta már sok évvel e konferencia előtt is. A fordulat problematikáját egy, mondhatnánk a választásban is felviláncolt iróniát észrevéve, unalomig elemzett „iskolai kötelező” vers, Petőfi Sándor *A Tisza* című költeménye kapcsán veti fel. A fordulat a Tisza viselkedésében következik be, ám egyszersmind a vers struktúrájában és a fogalom értelmezésében is. Az addig néma, nyugodt, idilli Tisza ugyanis bőg, pusztít, tombol, s a kettő között sem átmenet, sem indoklás nincsen: ilyen szempontból teljesen jogos váratlan fordulatról beszélni. Ami azonban talán még váratlanabb, az az, írja Kálmán C., hogy ez a rész a vers legvégén foglal helyet. A természet kétarcúságának átmenet nélküli érzékeltetésére nincs feloldás, magyarázat: az idillen elandalodott, a szép, nyugodt Tisza menti délutánon szelíden végigvezetett olvasót mindenestre igen hatásosan zökkenti ki, ébreszti fel és gondolkodtathatja el ez a lezárás. De ami talán még érdekesebb, az a fordulatként értelmezett lezárás paradox, szinte oximoronszerű megvalósítása. Ugyanis retorikailag a fordulat épp az, hogy a zaj, bőgés, vihar, tombolás narratológiai értelemben nem nyer semmiféle feloldást, magyarázatot, így nem válik a történet szerves részévé: „hogyminden miért történt, hogy pontosan mi előzte meg, hogy mi lesz utána – erről a történetmondó nem beszél”. Amiatt válik tehát a versben ez a zajról beszélő fordulat különössé, az elvágólagossáig meglepővé, ami utána következik – a hirtelen csend miatt, hiszen a versnek ezzel vége lett.

A tanulmányblokk utolsó szövege sajnos egyben megemlékezés is. A konferencián még részt vett barátunk, munkatársunk, Kálmán C. György, aki az osztályon folyó narratológiai kutatásoknak is az egyik legfőbb kezdeményezője és mozgatója volt, ám ennek az írásának megjelenését már nem érte meg. Így ez a válogatás végül a vele való közös munkánk váratlan, korai lezárása is lett.